

Leibniz-Zentrum für
Agrarlandschaftsforschung
(ZALF) e.V.

INTI
International
University & Colleges

**HERIOT
WATT**
UNIVERSITY
UK | DUBAI | MALAYSIA

**BUXORO DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI (BUXORO TABIIY
RESURSLARNI BOSHQARISH INSTITUTI) (O‘ZBEKISTON),**

**BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING
“QISHLOQ XO‘JALIGI VA OZIQ OVQAT” TASHKILOTI (FAO),**

GUMBOLT NOMIDAGI BERLIN UNIVERSITETI (GERMANIYA),

PRESOV UNIVERSITETI (SLOVAKIYA),

VALENSIYA POLITEXNIKA UNIVERSITETI (ISPANIYA),

**ZALF AGROTEXNOLOGIYALAR ILMIY TADQIQOT MARKAZI
(GERMANIYA),**

INTI XALQARO UNIVERSITETI (MALAYZIYA),

HERRIOT WATT UNIVERSITETI (MALAYZIYA)

**“YASHIL ENERGETIKA VA UNING QISHLOQ VA SUV XO‘JALIGIDAGI
O‘RNI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY VA ILMIY-TEXNIKAVIY
ANJUMANI**

MATERIALLAR TO‘PLAMI

29-30-aprel, 2025-yil

ISSN: 978-9910-10-082-6
UO‘K 556.182:551.5(08)
BBK 26.222+26.236
«DURDONA» Nashriyoti

“Yashil energetika va uning qishloq va suv xo‘jaligidagi o‘rni” mavzusidagi xalqaro ilmiy va ilmiy-texnikaviy anjumani materiallar to‘plami (2025-yil 29-30-aprel) -B.: Buxoro davlat texnika universiteti (Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti), 2025.

TAHRIR HAY’ATI RAISI:
Imomov Shavkat Jaxonovich –“TIQXMMI” MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti rektori, texnika fanlari doktori, professor.
BOSH MUHARRIR:
Jo‘rayev Fazliddin O‘rinovich –“TIQXMMI” MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, texnika fanlari doktori, professor.
MUHARRIR:
Axmedov Sharifboy Ro‘ziyevich –“TIQXMMI” MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti “GTI va NS” kafedrasini mudiri, texnika fanlari nomzodi, professor v.b.
TAHRIRIYAT HAY’ATI A’ZOLARI:
Ibragimov Ilhom Ahrorovich -texnika fanlari doktori, dotsent
Jo‘rayev Umid Anvarovich -qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor.
Rajabov Yarash Jabborovich -texnika fanlari falsafa doktori, dotsent.
Laamarti Yuliya Aleksandrovna - sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent
Marasulov Abdirahim Mustafoevich - texnika fanlari doktori, professor.
Teshayev Muxsin Xudoyberdiyevich -fizika-matematika fanlari doktori, professor
Boltayev Zafar Ixtiyorovich - fizika-matematika fanlari doktori, professor
To‘xtayeva Habiba Toshevna -geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), v.b., professor.
Safarov Tolib Tojiyevich -tarix fanlari nomzodi, dotsent.
Boltayev San‘at Axmedovich -texnika fanlari nomzodi, dotsent.
Jamolov Farxod Norkulovich - texnika fanlari falsafa doktori, dotsent.
Barnayeva Muniraxon Abduraufovna - texnika fanlari falsafa doktori, dotsent.

To‘plamga kiritilgan tezislardagi ma’lumotlarning haqqoniyligi va iqtiboslarning tog‘riligiga mualliflar mas’uldir.

© Buxoro davlat texnika universiteti (Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti).
© Mualliflar
Elektron pochta manzili: buxtimi@mail.ru

va aktiv tizimlar orqali binolarda issiqlik quvvatini ta'minlashda samarali ishlaydi. O'zbekistonning yuqori quyosh radiatsiyasi va mavjud huquqiy asoslar ushbu texnologiyalarni keng joriy etish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Quyosh kollektorlaridan foydalanish energiya sarfini sezilarli darajada kamaytiradi va iqtisodiy jihatdan foydali. Davlat tomonidan taqdim etilayotgan subsidiya va soliq imtiyozlari esa muqobil energiya manbalarini keng qo'llashni rag'batlantiradi. Natijada, quyosh energiyasidan foydalanish binolarni energiya samarali qilish, xarajatlarni kamaytirish va ekologik ta'sirni pasaytirish uchun muhim yechimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2023). "Yashil energiya to'g'risida"gi qonun (№O'RQ-827).
2. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2015). "Energiya tejash to'g'risida"gi qonun (№O'RQ-382).
3. Solovev, V., & Ivanov, A. (2019). "Sustainable energy systems: Solar heating technologies and their efficiency." *Energy Journal*, 45(3), 123-135.
4. Qosimov, A. (2021). "O'zbekiston sharoitida quyosh energiyasidan foydalanish: Amaliy yondashuvlar." *Texnologiya va Energetika*, 12(2), 45-56.
5. Ginting, D. & Siregar, M. (2020). "Solar energy technologies in building heating systems: A global perspective." *Renewable Energy Reviews*, 54(7), 10-22.
6. Bozorov, M., & Rasulov, I. (2022). "Quyosh kollektorlarining samaradorligi va ularning O'zbekiston hududidagi qo'llanilishi." *O'zbekiston Energetika Tahlillari*, 8(1), 58-65.
7. Xonov, U., & Toshkent, S. (2019). "Quyosh energiyasidan foydalanish: Arxitektura va qurilish sohasidagi o'rni." *Building Technologies Journal*, 15(4), 90-98.
8. Zhang, L., & Li, Y. (2021). "Innovative solar thermal systems: Efficiency improvements and new trends." *International Journal of Solar Energy*, 32(6), 101-115.

САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАРНИ МАҲСУЛОТ ТАННАРХИГА ТАҚСИМЛАШ МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

*Сафаров Жавоҳир Исмоилович
ТДИУ "Аудит" кафедраси мустақил изланувчиси*

Аннотация. *Мазкур мақола саноат корхоналарининг билвосита харажатларини гуруҳлаш ва қайта гуруҳлаштиришни такомиллаштириш, шунингдек уларни маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига киритиш ҳамда тизимли тақсимлаш методологияси масалаларига бағишланган.*

Калит сўзлар: *билвосита харажатлар, тўғридан-тўғри харажатлар, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоблаш жараёни, ишлаб чиқариш харажатлари, харажатларни таснифлаш, билвосита харажатларни тақсимлаш.*

2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириб, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 1,4 бараварга ошириш, маҳсулот таннархини ўртача 20 фоизга пасайтириш ҳамда корхоналарнинг молиявий ҳолатини яхшилаш, фойда билан ишлашни таъминлаш масалалари долзарб эканлигини кўришимиз мумкин. 2022 йилнинг дастлабки икки ойида Ўзбекистон 15 та хорижий давлатларга қиймати 45,6 млн АҚШ доллариға тенг бўлган қарийб 8 минг тонна трикотаж маҳсулотларини экспорт қилган. Трикотаж маҳсулотлари экспорти ҳажми ўтган йилнинг мос даври билан солиштирилганда 8,4 млн АҚШ доллариға ошган. 2022-йилнинг январ-феврал ойларида Ўзбекистон трикотаж маҳсулотларини энг кўп экспорт қилган давлатлар, яъни: Россия–14,5 млн, Қирғизистон–14,2 млн, Италия–8,6 млн, Украинага – 2,8 млн АҚШ доллари миқдорида экспортбоб трикотаж маҳсулотларини сотган. Ўзбекистонда трикотаж маҳсулотларини экспорти ҳажмини ҳудудлар кесимида солиштирганимизда 2022 йилнинг икки ойида трикотаж маҳсулотларини энг кўп экспорт қилган ҳудудлар мисолида -Тошкент шаҳри – 19,1 млн, Тошкент вилояти – 9,1 млн,

Андижон вилояти – 6,4 млн, Бухоро вилояти – 3 млн АҚШ доллари миқдорида экспортни амалга оширганини кўришимиз мумкин.

Мазкур маълумотлардан ҳам кўриниб турибдики саноат корхоналарида самарали бошқариш-бу режалаштирилган иқтисодий фойда олишга қаратилган ички бошқарув механизмларининг мослашувчан ўзаро таъсирига асосланган мураккаб тизимидир. Бундай шароитда, иқтисодий фаолият муваффақиятининг асосий омилларидан бири, ишлаб чиқариш учун сарфланган ресурслар тўғрисидаги, тезкор қарорлар қабул қилиш ва узоқ муддатли истиқболли режаларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ бўлган, ҳақиқий тасдиқланган, энг ишончли маълумотлардан мунтазам фойдаланишдир.

Бу ҳисоблаш жараёнига талабларни кучайтиришга тўртки беради, ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш учун ахборот базасини яратиш ва юритиш техникаси ва усуллари, ички ҳисоботни яратиш технологияларини, хабардорлик даражасини ошириш имкониятларини сезиларли даражада янгилайди ва бир қатор саноат корхоналарида олиб борилган тадқиқотлар билвосита харажатларни аниқлаш, тизимлаштириш ва маҳсулот таннархига киритиш билан боғлиқ муайян муаммолар бор деган хулосага келиш имконини беради. Бу масаланинг долзарблиги, шу жумладан, бу турдаги ресурслар тўғрисидаги маълумотлар, уларни камайитиришга қаратилган инқирозга қарши стратегияларни ишлаб чиқишда, саноат корхоналари ходимлари диққат марказида бўлиши билан белгиланади. Бу вазиятда ушбу манбалар тўғрисидаги маълумотларнинг ишончилиги муҳим аҳамиятга эга эканлигини исботлашни талаб қилади. Тадқиқот натижалари ўрганилаётган корхоналарнинг бухгалтерия ҳисоби амалиётида билвосита харажатлар ҳажмини аниқлашда унга қандай тартибда ёндашишнинг ноаниқлигини аниқ кўрсатиб турибди. Бу тоифадаги харажатларни аниқлаш мантиғи шунчалик ноаниқки, улар кўпинча таърифи бўйича ишлаб чиқариш харажатлари билан боғлиқ бўлмаган ресурслар ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олади. Бу хулосага мисол, корхонанинг трикотаж маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун билвосита харажатларига, мазкур хўжалик юритувчи субъект томонидан тижорат мақсадларида яратилган ва хўжалик фаолияти доирасида фаолият юритадиган умумий овқатланиш, соғломлаштириш ва спорт залини сақлаш харажатлари киради. Бундан ташқари, биламизки, билвосита харажатлар тўғрисидаги маълумотлар мажмуасини тузиш мезонлари ва параметрлари корхонанинг бухгалтерия ҳисоби стандартларида амалда акс эттирилмаган ва ишлатилган ҳисоблаш усуллари ижрочиларнинг тахминий баҳоларига асосланади, бу эса маҳсулот таннархининг бузилишига ва натижада молиявий натижага олиб келади. Бизнинг фикримизга кўра, уларнинг ахборот ва унга амал қилиш даражасининг ноаниқлиги шароитида ҳисоб-китобларнинг нисбий хатосининг ўртача қиймати тахминан 10-15%ни ташкил қилади ва бу кўрсаткич, афсуски, ортиб бормоқда. Харажатларни тўғри ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини пасайитириш учун муҳим ахборот манбаларини тўғри танлаш муҳим вазифалардан биридир.

Илмий ва амалий манбаларда келтирилган назарий ва услубий ёндашувлар таҳлили ишлаб чиқариш саноатининг хўжалик юритувчи субъектини бошқариш тизимида билвосита харажатларни аниқлашнинг мавжуд усулининг йўқлигини, уларни назариянинг адолатлилигини кўрсатади. Ишлаб чиқариш таннархи айрим иқтисодчилар масалан С.А.Пивкиннинг таъкидлашича, "билвосита харажатлар корхона ишлаб чиқарадиган маҳсулот ҳажмига боғлиқ эмас ва уларни ҳар бир маҳсулот турига мутлақо тўғри киритиш мумкин эмас" [2011]. Шундан келиб чиққан ҳолда, билвосита харажатларни молиявий масъулият марказига ёки маълум турдаги маҳсулотга боғлаш жуда қийин эканлигини инобатга олиш зарур. Бунинг сабаби айрим иқтисодчи олимлар Е.А.Гришинанинг таъкидлашича "билвосита харажатлар саноат ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайди, лекин унда бевосита иштирок этмайди" деган фикрни билдирган [2015]. Бундан ташқари бир қатор иқтисодчи олимларнинг илмий қарашлари ҳам худди шундай фикрда эканлигини тасдиқлаши мумкин. Масалан Е.Р. Мухинанинг фикрича саноат корхоналарида харажатларни маҳсулот таннархига тақсимлашда бевосита харажатлар "асбоб -ускуналарни ташиш, уларга техник хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш, машиналар ва ускуналарни сошлаш, ҳар хил турдаги энергия билан таъминлаш, сақлаш, асбоблар ва эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқариш, технология" каби соҳаларни ҳам ўз ичига қамраб олади деган фикр билан чегараланади [2016]. Саноат корхоналарида дизайн, ишлаб чиқаришни режалаштириш,

маркетинг, бухгалтерия ҳисоби ва бошқа соҳаларга ҳам алоҳида эътиборни қаратишни тақозо этади. Текширилаётган харажатлардаги ўзгаришлар ва бир қатор билвосита харажатлар (маъмурий ходимларнинг иш ҳақи, коммунал хизматлар, ишлаб чиқариш ускуналарини эскириши ва ижараси ва бошқалар) хизмат кўрсатиш ва ёрдамчи жараёнларни амалга ошириш соҳаларидан ташқарида пайдо бўлади, яъни. тўғридан -тўғри асосий ишлаб чиқариш бўлинмаларида амалга оширилмайди. Бизнинг фикримизча саноат корхоналарида бухгалтерия ҳисоби техникаси ва усулларини ўрганиш, ишлаб чиқариш харажатларининг билвосита харажатларини тақсимлаш учун асос сифатида энг талабчан кўрсаткичларни аниқлаш, бу асосий ишлаб чиқариш ходимларининг иш ҳақи, моддий харажатлар, даромаднинг шаклланиши кўриб чиқилган корхоналарнинг бухгалтерия ҳисоби амалиётидаги ҳолати қуйида кўрсатилган. Юқорида айтиб ўтилганидек, ўрганилаётган хўжалик юритувчи субъектларнинг бухгалтерия ҳисоби амалиётини тартибга солувчи ҳужжатларида, афсуски, у ёки бу кўрсаткични танлашни оқлайдиган аниқ мезонлар йўқ. Бу корхоналар бухгалтерлари ўртасида ўтказилган сўров натижалари шуни кўрсатадики, уларни қўллаш, қоида тариқасида, эмпирик асосда қўлланадиган анъаналар, мутахассислар сезгиси ва камдан-кам ҳолларда иқтисодий масалалар биринчи ўринда туради деган фикрга келиш учун асос бўлади. Энг кўп ишлатиладиган индикатор бу Н. Д. Врублевскийнинг таъкидлашича "асосий ходимларнинг иш ҳақи" бўлиб, у маълум услубий усулда акс эттирилган [2002]. Бизнинг фикримизча бу манба шуни кўрсатадики, бу кўрсаткични қўлда ва кам механизациялашган ишлаб чиқариш шароитида билвосита харажатларни тақсимлаш учун асос сифатида ишлатиш мақсадга мувофиқдир; моддий харажатлар кўрсаткичлари-моддий истеъмол даражаси юқори бўлган корхоналар учун даромад - ташкилот бюджетига билвосита харажатларнинг катта юки билан таъсирини кўрсатади деган хулосага келиш мумкин.

Мазкур мақолада илмий изланишлар натижаси бўйича ишлаб чиқилган методология саноат корхоналарининг бухгалтерия ҳисоби амалиётида қўлланилиши мумкин, бу эса бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоб -китоб ишларига сарфланадиган меҳнат харажатларини камайтиради, ишлаб чиқаришнинг оддий кўрсаткичларининг ишончлилигини оширади, ишлаб чиқилган қарорлар ва иқтисодий стратегияларнинг самарадорлиги ва сифатини оширади.

Мақолада келтирилган усул ишлаб чиқариш харажатларини бошқариш учун маълумотлар майдонини кенгроқ аниқлаш ва шунга мос равишда тизимли таснифлаш, шунингдек маҳсулот (иш, хизмат) нархига иқтисодий асосланиш ҳисобига сезиларли даражада оптималлаштириш имконини беради. Ушбу ёндашувлар бухгалтерия ҳисоби ва ахборот сегментини тартибга солиш учун ҳужжатлар базасига киритилиши мумкин. Саноат корхонасининг одатдаги фаолиятини бошқариш учун таклиф этилаётган методология, қиймат яратиш жараёнлари самарадорлигининг асосий кўрсаткичларини ҳамда кўп ўзгарувчан иқтисодий ҳисоб-китобларнинг ахборот ва инструментал имкониятларини сезиларли даражада кенгайтиради. Ушбу тадқиқотлар ишлаб чиқариш харажатларини тизимли таснифлаш ва бухгалтерия ҳисоби бўйича халқаро стандартларни амалиётга жорий этиш ва янгилаш жараёнида муҳим аҳамият касб этади. Ҳозирги кунда ташкил этилаётган кластерлар бўйича харажатларни ҳисобга олиш ҳамда ҳисобини юритишда ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш, юқори натижаларга эришиш учун хизмат қилади.

Масалан саноат корхоналарида ишлаб чиқариш харажатларини тизимли таснифлаш, уларни фаолияти текширилаётган корхонада пайдо бўлган пайтдаги асосий таннархига киритиш эҳтимоли ёки имконсизлигига асосланиб, тўғридан-тўғри харажатлар сифатида аниқлаш имконини берди. Бунда 12% харажатлар билвосита харажатлар тарзида акс эттирилган. Билвосита харажатларнинг тўғридан-тўғри харажатлар рўйхатига киритилиши қўйидаги жадвалда келтирилган (1-жадвал).

1-жадвал:

Билвосита харажатларнинг тўғридан -тўғри харажатларга бўлиниши

№	Харажатлар номи	Ҳисобга олиш асослари
1	Дастгоҳларни, тикув машиналарини, прессларни ва бошқа ишлаб чиқариш	Харажатлар марказлари, маҳсулот номлари (буюртмалар,хўжалик жараёнлар),

	механизмларини ишга тушириш учун электр, газ, ёқилғи, сув ва сиқилган ҳаво ва бошқа турдаги энергия сарфлари.	ускуналар бирликлари (асосий воситалар кодлари) тўпланган ресурслар сарфини ўлчашнинг электрон воситаларидан фойдаланиш ва масофадан туриб маълумотларни олиш орқали амалга ошириш.
2	Қадоқлаш, жиҳозлаш харажатлари; тикув ва тукув дасгоҳларини ўрнатиш, ғилофлаш ва эҳтиёт қисмларини захира қилиш харажатлари.	Маҳсулот турлари рўйхати бўйича ўзимиз ишлаб чиқарган қайта ишланган маҳсулотлар, эҳтиёт қисмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар сони.
3	Корхона ичидаги товарларни кўчириш харажатлари	Ишлаб чиқарилган маҳсулотлар (буюртмалар, хужалик жараёнлар) ва жавобгарлик марказлари бўйича электрон ускуналарининг ишлашини ўлчашнинг онлайн тарзида маълумотларни масофадан олиш .
4	Ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган моддий харажатлар (асосий материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар, сотиб олинган маҳсулотлар, ёқилғи ва электр энергиясини ортиқча сарфлаш; моддий ресурсларнинг йўқолиши)	Материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар, сотиб олинган маҳсулотлар, ёқилғи ва электр энергияси ресурслар сарфини оператив назорат қилиш жараёнида тузилган ҳужжатлар асосида аниқлаш.
5	Яроқсиз маҳсулотларни тузатиш харажатлари	Рад этилган маҳсулотлар (буюртмалар) номлари рўйхати.
6	Тайёр маҳсулотни қадоқлаш ва сақлаш жойига ташиш харажатлари	Тайёр маҳсулотлар (буюртмалар) номлари рўйхати.

Таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, бу корхонада маҳсулотларни моддий истеъмол қилиш даражаси қисман механизациялашган жараёнларнинг устунлиги билан бирлаштирилган. Шундай қилиб, билвосита харажатларни тақсимлаш учун база сифатида асосий ишлаб чиқариш ишчиларининг асосий моддий харажатлари ва меҳнат харажатларини бирлаштирган кўрсаткични танлаш мақсадга мувофиқдир, улардан фойдаланиш умумий харажатларни таннархга тақсимлашда ва тугалланган ишлаб чиқариш буюртмаларини тақсимлашда керакли маълумотларини аниқланган ҳисоб- китоблар асосида жадвалда келтирилган маълумотлардан ҳам кўриш мумкин.

Ҳозирги кунда тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноати соҳаларида кластерларни жорий қилинганлиги, шу соҳаларда юқори ижобий натижаларга эришиш учун катта имкониятлар яратмоқда. Шундан келиб чиқиб бугунги кунда трикотаж –тикув саноати тизимида ҳам кластер тизимини жорий қилиш бу соҳаларни янада ривожланишига олиб келади. Бунда бухгалтерия ҳисобини тармоқлар тизимида тўғри ҳисобга олиш тартибини ишлаб чиқиш зарурати пайдо бўлади. Юқоридагилар кластер тизимида трикотаж маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлов бериш ҳамда сотиш харажатлари ҳисобининг хусусиятлари ва маҳсулот таннархини камайтириш бўйича тадқиқотлар олиб бориш заруриятини юзага келтиради.

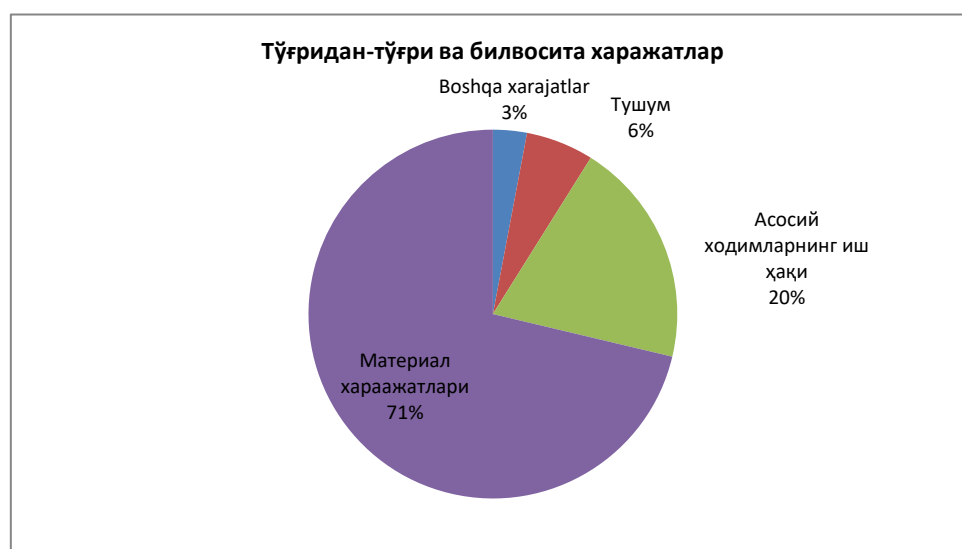
Ушбу маълумотлардан келиб чиққан ҳолда шуни қайд этиш лозимки, трикотаж ва тикув саноати корхоналарида харажатлар ҳисобини юритиш, харажатларни тизимли тартибда тақсимлаш ва таснифлаш жараёнларини бухгалтерия ҳисоби, таҳлили ва аудитининг халқаро стандартлари асосида ҳисоб юритишни таъминлаши лозим. Аммо, маҳсулот тайёрлаш жараёнида бевосита қатнашмайдиган айрим харажатлар борки, улар ҳисобини юритиш бўйича масалалар ўз ечимини тўлиқ топмаган. Жумладан, трикотаж матоларини тўқиш, бўйаш ва қўшимча ишлов бериш харажатлари, уларга меъёрдан ортиқча қилинган харажатлар, қадоқлаш, реклама ва этикетка тайёрлаш бўйича харажатлар ва бошқа харажатлар маҳсулот таннархига умумий кўринишда олиб борилмоқда. Масалан бошқа харажатларни таркибини таҳлил қилиш қўйидаги жадвалда кўрсатилган (2-жадвал).

“AGAMA PTF NTMK” ДК бўйича 2024 йилда бошқа харажатлар таркиби ва салмоғи таҳлили, минг сўмда

Кўрсаткичлар номи	Ҳисобот йилида жами	Шу жумладан, асосий иқтисодий фаолият тури бўйича	Ноишлаб чиқариш харажатлари
Бошқа харажатлар - жами	50 399 663	9 092 057	41 307 606
улардан: ходимларнинг хизмат сафари бўйича кундалик харажатлар	30 410	10 890	19 520
ходимлар ва активни мажбурий ва ихтиёрий суғурта қилиш	94 600		94 600
улардан: ташкилот томонидан ходимлар ҳаётини ва соғлиғини ихтиёрий суғурта қилиш	26 500		26 500
ходимларнинг вақтинча ишга лаёқатсизлик бўйича моддий ёрдам	32 510		32 510
бюджетга мажбурий тўловлар, солиқ ва йиғимлар, давлат мақсадли фондларига ажратмалар (ижтимоий суғуртага ажратмалардан ташқари)	2 236 801		2 236 801
бошқа харажатлар	48 005 342	9 081 167	38 924 175

Манба. “AGAMA PTF NTMK” ДК ҳисобот маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси .

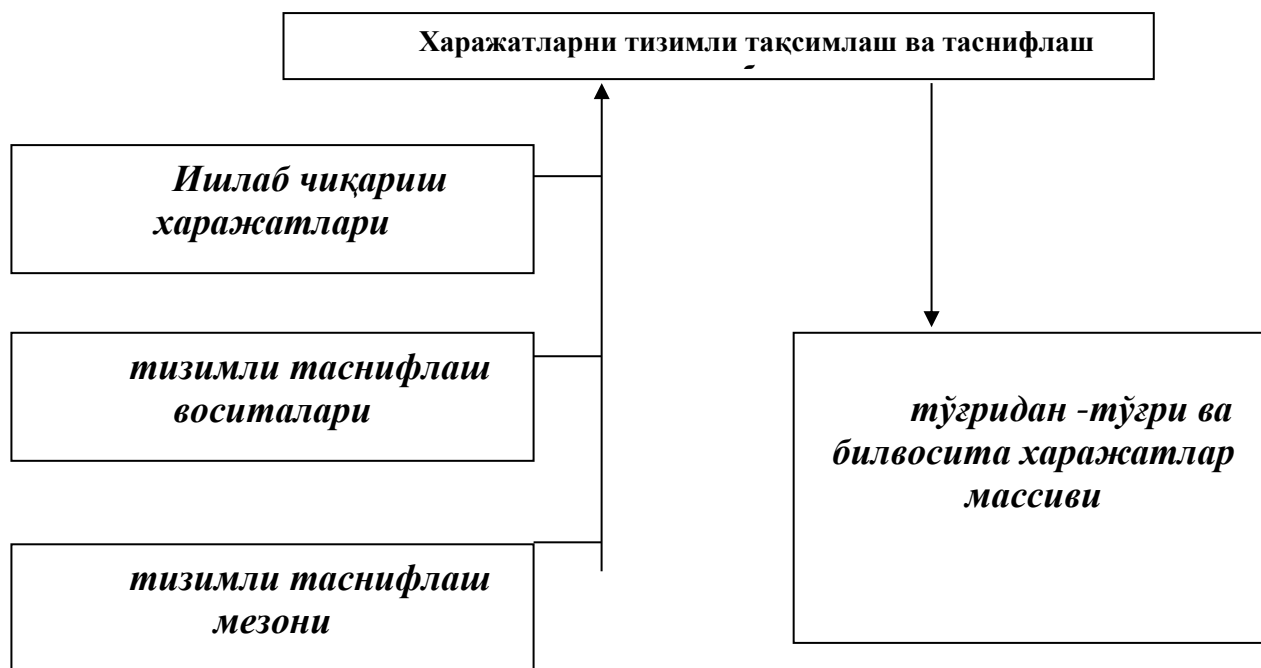
Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ўрганилаётган корхонада бошқа харажатлар таркибида бюджетга мажбурий тўловлар, солиқ ва йиғимлар, давлат мақсадли фондларига ажратмалар (ижтимоий суғуртага ажратмалардан ташқари) 2 236 801 минг сўмлик салмоққа эга. Бу корхонанинг давлат бюджетини шакллантиришда муҳим манба эканлигини кўрсатади. Саноат корхоналарида харажатларни тўғри ҳисобга олиш ва уларни жавобгарлик марказлари бўйича ҳисобга олиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда харажатларни маҳсулот таннархига бевосита ва билвосита харажатлар тартибида тақсимлашнинг хорижий тажрибаларидан фойдаланиш ҳам муҳимдир. Ушбу диаграммада тўғридан-тўғри ва билвосита харажатларнинг фоиздаги улуши таҳлил қилинган.

1-диаграмма. Тўғридан-тўғри ва билвосита харажатлар дихотомиясига асосланган ишлаб чиқариш харажатларининг таркибий таснифининг диаграммаси.

Эътибор беринг, текширилаётган корхонада умумий билвосита харажатлардан фақат умумий устахона харажатлари тақсимланади, уларнинг улуши тадбиркорлик фаолиятига таъсир этувчи омилларнинг ўзгаришига қараб ўзгаради, харажатлар марказлари бюджетининг 6-7,5% ни ташкил қилади. Бу натижага билвосита харажатларни қайта ташкил этиш натижасида эришиш мумкин бўлади, бунда ускунани сақлаш ва ишлатиш харажатлари деярли тўлиқ тўғридан -тўғри харажатларга тўғри келади.

Харажатларни ўз вақтида, шу жумладан тўғридан -тўғри харажатлар улушини кўпайтириш учун имкон берадиган солиқ ҳужжатларини мунтазам янгилаб туриш керак бўлади. График асосида расмийлаштириш усули бизга илгари кўриб чиқилган (1-диаграмма) ва унинг парчаланишини (1-чизма) тузилиши орқали тўғридан -тўғри ва билвосита харажатларнинг мавжуд дихотомиясига асосланиб ишлаб чиқариш харажатларининг таркибий таснифини ифодалашга имкон беради. Бу борада саноат корхоналарида уларнинг динамикаси ва миқдорий параметрларини аниқлайдиган кўрсаткични (кўрсаткичлар тўпламини) аниқлаш мумкин. Бу усулни қўллаш асосида узоқ вақт давомида тадбиркорлик фаолияти давомида ресурслар базасининг ҳолатини кузатиш ва унинг натижасида ҳосил бўлган буюртма қилинган маълумотлар тўпламини яратиш имконини амалга оширишга имконият яратилади. Бизнинг таклифимиз бўйича харажатларни таснифлаш тизимини кўйидаги чизма асосида акс эттириш мумкин.

1-чизма. Тўғридан-тўғри ва билвосита харажатлар тузилмасига асосланган ишлаб чиқариш харажатларини тизимли таснифлаш.

Хулоса қилганимизда, мамлакатимиз тикув-трикотаж саноатини трикотаж маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда ҳамда импорт ўрнини босадиган миллий маҳсулотларни ишлаб чиқаришда мазкур тармоқни ривожлантириш муҳим стратегик аҳамиятга эга. Таҳлилларнинг гувоҳлик беришича, мазкур корхонанинг харажатлари таркибида моддий харажатларнинг юқори салмоққа эга эканлигини, меҳнат ва иш ҳақи харажатларининг ҳажмини ошириш имкониятлари мавжудлигини кўрсатмоқда. Шунингдек, харажатлар таҳлили жараёнида “Бошқа харажатлар” моддасининг улуши катта эканлигини инобатга олиб, уни алоҳида ёйилган тарзда ўрганиш зарур.

Бу усул корхонанинг ҳисоб сиёсатида ва бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоб-китоб ишларини ва умуман бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи тегишли миллий меъёрий ва ҳуқуқий ҳужжатларда, маҳаллий актларда акс эттирилган бўлиши керак. Бу ўз навбатида истикболда корхонанинг барқарор ривожланиши учун замин бўлиб хизмат қилади, деб ўйлаймиз.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб хулоса ва эришилган натижаларини сарҳисоб қилар эканмиз Ўзбекистон Республикаси шароитида молиявий бозорда омон қолиш эҳтимолининг асосий омиллари бориб юқори фоиз ставкаларига ёки қарзни молиялаштиришнинг унчалик қулай бўлмаган шартларига боғлиқ бўлиб қолади.

Бизнинг таъкидлашимизча бу тизимнинг ўзига хос афзалликлари мавжуд:

Биринчидан - харажатларни етарли даражада минималлаштириш ва уларни тўғри тақсимлаш имконини беради.

Иккинчидан - бозор конъюктурасининг мавжуд шартлари режали молиявий натижаларни олишни таъминлайди.

Учинчидан - харажатларни назорат қилиш ва бозор талабларига мос келувчи мақсадли таннархни олдиндан аниқлашга, шунингдек бозор талаби ва харидорларнинг мўлжалига қараб ишлаб чиқарилаётган маҳсулот муддатлари ва сифатини белгилаш имконини беради.

Тўртинчидан - нархларни максималлаштириш, режалаштириш, маҳсулот хажмини сотиш ҳисобига, шунингдек ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархини пасайтириш ҳисобига ташкилотларнинг молиявий натижаларини максималлаштиришни таъминлайди.

Бешинчидан - иқтисодиётни барқарорлаштириш шароитида кохоналарнинг мулжалланган даромадини олдиндан белгилаб, яъни маҳсулотга кетадиган мақсадли харажатларни аниқлаш имконини беради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантириш энг муҳим масала бўлса, тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноати корхоналарини ривожлантириш ва экспортбоб маҳсулотларни ишлаб чиқаришни янада ривожлантиришда хорижий тажрибаларни қўллаш ҳамда соҳага кластер тизимини жорий этиш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Пивкин С.А. Косвенные затраты и расход денежных средств производственного предприятия. Международный бухгалтерский учет. 2011, 177 с.
2. Мухина Е.Р. Исследование вопроса о распределении косвенных затрат на электротехнических предприятиях. Вестник современной науки. 2016, 94 с.
3. Гришина Е.А. Методика распределения косвенных затрат на промышленном предприятии. Современные тенденции развития науки и технологий. 2015, 49 с.
4. Врублевский Н.Д. Управленческий учет издержек производства: теория и практика. М.: Финансы и статистика. 2002. 350 с.
5. Jonathan Sallet, Ed Paisley. Innovation Clusters Create Competitive Communities. Huff Post Social News September 21, 2009.
6. Хасанов Б.А., Алиқулов А.И., Джуманова А.Б., Суюнов Ё.Б., Хасанова Р.Б. Амалий бошқарув ҳисоби. Ўқув қўлланма. – Т.: “Iqtidodiyot”, 2019. 290 б.
7. Махмудов А.Н. Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва аудити. Монография, 2002 й. ТДЮУ босмахонаси, 106 б.

ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ОЧИСТКИ ПОВЕРХНОСТИ ВОДЫ ОТ НЕФТЯНЫХ ЗАГРЯЗНЕНИЙ

Мелиев Бахтиёр Уктамович

Джизакский политехнический институт к.т.н., доцент E-mail: bakhtiyor9577@gmail.com

Аннотация: В статье проведен анализ физико-химических методов, сопоставлены различные методы и материалы для очистки водных поверхностей от нефтяных загрязнений. Рассмотрены различные материалы, например, ПАВ, эмульгаторы, диспергенты и другие химические препараты. Предложен искусственный сорбент с высокоразвитой открытой пористой структурой, который обладает хорошими олеофильными свойствами и высокой степенью сорбции.